

NOSILE SO SE KO CESARICA – NOŠE TRŽAŠKIH SLOVENCEV

Slovenski etnografski muzej, 6. februar–marec 2013

Ob praznovanju 90-letnice Slovenskega etnografskega muzeja in ob letošnjem slovenskem kulturnem prazniku so 8. februarja 2013 v SEM-u odprli gostujočo razstavo »Nosile so se ko cesarica« o noši tržaških Slovencev kot pomembni sestavini njihove narodne identitete. Razstavo je pripravila ljubiteljska raziskovalka in zbiralka noš, Marta Košuta, s Kontovela pri Trstu. Na razstavi, ki je skušala podati celovito sliko oblačilnega izročila Slovencev na Tržaškem, je bilo predstavljenih več kot 20 oblek – zimskih, nedeljskih, dekliških, poročnih, vsakdanjih noš, itn. – v glavnem ženskih, ki so se nosile in se še nosijo v vaseh Bazovica, Prosek, Opčine, Bani, Križ, Kontovel, Škedenj, Barkovlje in v okolici Trsta. Razstavljeni so bili tudi posamezni izbrani oblačilni elementi – rute, okrasje, razne vezene in rokavice. Kustodinja Janja Žagar je v uvodnih besedah k razstavi (internetni vir 1) zapisala:

V procesih formiranja in ozaveščanja dediščine ne sodelujejo le strokovnjaki in pooblašene institucije, ampak tudi drugi družbeni akterji, organizirani ali neorganizirani, vplivne skupine ali vplivni ljubitelji. Razlike med njimi so interpretativne narave – v upoštevanju ožjega ali širšega zgodovinsko-razvojnega, prostorskega in družbenega konteksta razlage in razumevanja. Kljub temu se znanstveno-raziskovalna in strokovna javnost vedno bolj zavedata, da nista in ne moreta biti edina razlagalca preteklosti in ne dediščine. Stvarnost pač ni sestavljena zgolj iz dokazljivih virov in dejstev, tvorijo jo tudi raznovrstne predstave in prav tako raznovrstni pomeni.

Razstava je eden od snovnih rezultatov omenjenega procesa, ki se od zadnjih desetletij 19. stoletja dalje izgraja in utrjuje med slovenskimi prebivalci tržaškega zaledja; ponovno oživljanje tega procesa je v zadnjih letih zagotovo tudi pod vplivom ljubiteljskega raziskovanja in tvornega delovanja domačinke Marte Košute. Ne gre torej za zunanje razlage njihove lastne dediščine, ampak za samoraziskovanje in dolgotrajno identitetno idejo, ki ima zaradi zanesene in strastne, predvsem pa zelo dejavne vključenosti v tržaško slovensko skupnost močan čustveni naboj. Le-ta nedvomno usmerja raziskovanje lokalne preteklosti in tistega, kar se zdi vredno utrditi v skupni spomin. Po vsej verjetnosti je prav s tem za lastno skupnost postala bolj močna in prepričljiva, kot bi lahko bila suhoparna, racionalni in previdnim razlagam historičnih virov zavezana stroka.

Razstava ne ponuja vpogleda v razvoj oblačilne dediščine izbranega prostora, ampak v zgodovino demonstrativne rabe narodnega in ožje lokalnega kostumiranja. Ponujene so sodobne rekonstrukcije – pretežno ženskih – kostumov, narejene po zgledu tistih iz zadnjih desetletij 19. in začetka 20. stoletja. Nastale so kot rezultat avtoričinih delavnic šivanja noš, na katerih so udeleženke izdelale v zadnjih nekaj letih že več sto novih kostumov za lastne potrebe – avtorica jih poimenuje kar »novi originali«, s čimer (ne) hote opozarja na nove pomene starih oblik.

Marta Košuta je raziskovalka in publicistka, ki je poučevala ročna dela na slovenskih šolah v Trstu in okolici. Veselje in nadarjenost za ročna dela je razširila do načrtnega raziskovanja ljudskega ustnega izročila in oblačilne kulture na Tržaškem. Je pobudnica in organizatorka kulturnih prireditev, razstav in tečajev za ohranjanje in krojenje noš ter za vezenje.

Napisala je številne članke in izdala monografije *Tržaška noša in njena vezena* (1997), *Križ od noše do noše* (2003), *Ano lejto je pasalo – o primorski noši v Škedenju* (2006) ter priročnik v soavtorstvu s Silvo Perčič-Lovrenčič, *Kadar v nošo se oblečem* (1997).

Ljudska noša je za slovensko manjšino v Italiji še danes pomemben razpoznavni znak pripadnosti. V marsikateri rodbini je pomenila družinski zaklad, ki so ga hranili s skrbno ljubeznijo. Tako se je do danes ohranilo še precej originalov, zlasti na Tržaškem. Med njimi so le praznične noše, o delovnih ni več sledu. Najštevilnejše so ženske noše, od moških se je le tu in tam ohranil kakšen del, njihovi opisi pa so skrajno nepopolni.

V zloženki (internetni vir 2), ki jo je ob razstavi izdal Slovenski etnografski muzej, je Marta Košuta opredelila tržaško nošo:

Tržaški Slovenci imamo poseben odnos do svojega tradicionalnega oblačila. Do konca 17. stoletja je bil Trst malo obmorsko mesto tritisočih duš, obdano s slovenskim življem, večinoma poljedelci in živinorejci, za katere je bila v tistem času določena obleka, tako rekoč uniforma, ki jih je ločevala od ostalih družbenih slojev. Krojena je morala biti po strogih predpisih in s preprostimi tkaninami, ljudje pa so kljub vsemu znali izraziti svoj okus in ustvariti to, kar danes pojmuje kot ljudsko nošo. Naša navezanost nanjo izhaja iz dejstva, da na tem etnično mešanem ozemlju ni tradicionalnih oblačil, ki bi označevala druge narodne skupnosti. Meščani so bili v glavnem obrtniki in praviloma oblečeni v cehovske kroje. Po velikih socialnih reformah, od francoske revolucije do nekako sredine osemnajstega stoletja, so noše v osrednji Evropi začele polagoma izginjati. Nazadnje so jih nosili samo še ljudje, ki so bili odrezani od svetovnih tokov, ali tisti, ki so se zanje opredelili zaradi nacionalne prepoznavnosti in ogroženosti, kar je primer Slovencev na Tržaškem. Tu je bila narodna noša prisotna vse do prve svetovne vojne in je do danes ohranila svojo osnovno simboliko. Devetnajsto stoletje, ki je prineslo kmečkemu prebivalstvu pravico do oblačenja po načelih mode, je vneslo med tržaške Slovence zavest nacionalne pripadnosti, noša pa jim je dala razpoznavnost in vidljivost.

Slovenci v Trstu smo nošo vsesplošno imenovali narodna noša, kot ji pravimo še danes. Nosila se je ob vseh pomembnih življenjskih trenutkih, bila je oblačilo, ki je človeka spremljalo od rojstva do smrti. Tako so deklice nekako pri desetih letih oblekle belo kiklo in jo nosile, dokler niso dozorele v dekleta, ko so si za prvi ples izdelale praznično nošo. To je seveda veljalo tudi za fante, ki so morali v obdobju odraščanja prav tako nositi obvezno

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

Različice škedenjskih noš (starejše s konca 19. in z začetka 20. st., novejši rezultat šiviljskih tečajev).

Foto: Janja Žagar, Ljubljana, 11. 3. 2013

nošo. S koncem prve svetovne vojne je Primorska ostala odrezana od domovine in izpostavljena nasilnemu potujčevanju, na Tržaškem pa je noša še naprej utrjevala narodno zavest. Kaj je v resnici pomenila našim ljudem, so izpričale manifestacije maja 1945 osvobojenega Trsta. V mogočnih povorkah po mestnih ulicah so izstopale žene v razkošju narodnih noš, ki odtlej do današnjih dni spremljajo vse pomembnejše posvetne in cerkvene prireditve. V času med vojnima se noša iz objektivnih razlogov ni več obnavljala, pa tudi v letih po drugi svetovni vojni za to ni bilo pogojev. Generacija za generacijo je nosila podedovano družinsko nošo, ki je po malem propadala. Leta 1968 pa je Kraška ohcet, ki je postala največja etnografska manifestacija Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini, pokazala, da se je število ohranjenih noš iz dneva v dan krčilo, na novo izdelani primerki pa niso bili primerljivi z originali.

Narodna noša je nekaj slovesnega, dragocenega, je praznična obleka ljudi, ki so kulturno in gospodarsko sooblikovali mesto, v katerem so se rodili in kjer je na vsakem koraku potrebno utrjevati narodno zavest in samozavest. Zato smo se sredi osemdesetih let ljubitelji noše odločili, da skušamo izdelati neoporečne replike ohranjenih originalov. V kulturnih društvih smo organizirali tečaje, na katerih smo v tem času izdelali več sto novih ženskih in moških noš. Za rekonstrukcijo takih oblačil pa je potrebno poznavanje zgodovine, socialnih razmer, tradicije in estetične ljudi, ki so se vanje odevali. Nujno je tudi tehnično znanje krojenja, šivanja in vezenja, prepoznavanje tekstila in njegovega izvora ter vedenje o tem, zakaj so se uporabljale določene barvne kombinacije in okras. Mentorji posvečamo največ časa prav iskanju osnovnih surovin, saj je za obnovo noš odločilnega pomena, da so tkanine iz naravnih materialov in se čim bolj približujejo dragocenim originalom, ki jih še hranimo v skrinjah po naših domovih. Le tako vsak primerek postane verna kopija originala, osebno oblačilo posameznice in obvezujoča dota za njene potomke.

Trst je zanimiv tudi zaradi geografske lege, ki je bila stičišče in razvodje dveh povsem različnih oblačilnih kultur.

Starejši kosi iz družinskih dediščin lahko dopolnjujejo nove noše ali pa so zgled za novo ustvarjanje.

Foto: Janja Žagar, Ljubljana, 11. 3. 2013

Na vzhodnem območju so kmečke žene nosile mediteranski kroj, ki mu pravimo škedenjska ali brška noša. Tako so se namreč oblačile ženske v Škednju, v vaseh tržaškega Brega in v slovenski Istri. Noša je v osnovi zelo stara, krojena v slogu starodavnih balkanskih tunik, dalmatink. Čez tako tuniko ali srajco so oblekle še široke brezrokavne kamižote, ki so jih po potrebi nadele enega čez drugega. V zahodnem predelu Trsta pa so slovenske ženske krojile nošo po alpskem modelu, v mestu poznano kot manderjara. Ta kroj s širokim krilom, prišitim na životec, je znan tudi v ostalem slovenskem prostoru. Pod krilom se oblači slovanska srajca, opleče, ki ohranja vse elemente tradicionalne izdelave s predpisanimi vezeninskimi okrasi. Zelo zanimivi in ves čas nespremenjeni sta tudi naramna ruta in peča, okrašeni z imenitno vezenino in dragoceno klekljano čipko. Po tradiciji naj bi lastnice nošo izdelale same, predvsem pa naj bi same oblikovale vezenino, saj so bile rute ponos vsake žene in bistvo noše. Bogata primorska etnična vezenina je s svojimi motivi in simboli sporočala okolju čustveno hrepenenje lastnice in njene tihe upe za življenje. Tržaške rute se po stilu vezenine in opremi ločujejo od ostalih slovenskih rut in peč, kar poudarjajo vsi pomembni slovenski raziskovalci, kot na primer dr. Stanko Vurnik že leta 1929 in kasneje dr. Marija Makarovič. Vezeninski okras teh rut je strnjen ob robu, pristno ljudski in spontano ustvarjalni, v njem so se ohranile vse vrednote staroslovanskega motiva indoevropskega izvora in slovenske mitologije. Vezenina pripoveduje o starih ljudskih verovanjih, ki so se izražala skozi ustaljene motive in arhetipe mitične zgodbe drevesa življenja. V celotnem tržaškem prostoru, kjer smo doma Slovenci, je prisoten ta neprecenljiv, pristen ljudski motiv, ki ga je, tudi po ugotovitvah tujih preučevalcev slovanske mitologije in tradicij, ohranil skromni ženski svet.

V odnosu do noše so bili naši predniki tako imenovani zamudniki, ker so tradicionalno oblačilo nosili še dolgo po tem, ko je izgubilo svoj osnovni značaj. V času narodnega preporoda je narodna noša tržaških Slovencev postala simbol pripadnosti. Trst je bil in je stičišče narodov in kultur, jezikov in ver, zaradi različnih nacionalnih hotenj pa

zgodovinsko občutljiv prostor, kjer le slovenska skupnost premore svojo nošo. Zato je noša nacionalno in kulturno opredeljena in je kot priča avtohtonosti preživela do današnjih dni. To pa nas toliko bolj obvezuje, da jo tudi danes ohranjamo v duhu in hotenju naših prednikov.

Na razstavi so bili na ogled originali in sodobne rekonstrukcije noš, ki se opirajo na izročeno znanje o šivanju, materialih, primernem oblačenju in spoštovanju noš. Medtem ko na Tržaškem tudi rekonstrukcije noš neprekinjeno nadaljujejo tradicijo slovenskega izročila, je na Koroškem odnos do rekonstruiranih noš odklonilen. Vzrok morda lahko iščemo v tem, da so na Koroškem rekonstrukcije prevzele nemške domovinske organizacije (Heimatwerk), brez odnosa (ali celo odklonilnega odnosa) do slovenskega jezika in kulture, kar se pri rekonstruiranih nošah odraža v manjkajočem odnosu do namembnosti noš, do prave rabe noš. To je povzročilo tisto odtujitev, da se slovensko prebivalstvo na Koroškem v tem ni več prepoznalo in v nošah tudi ni več videlo tiste estetskosti, ki jo noša ima, če pri njej upoštevamo celotni videz. Odnos do noše se je na Koroškem še najbolj ohranil na Zilji, kjer je noša do danes ohranila svojo funkcijo pri ziljskem štehanju. Tam je tudi še ohranjeno vedenje o primerni pripravi te izjemne noše, kar zagotavlja njen estetski videz. Zaradi kratkih kril je ziljska ženska noša paša za oči, zaradi njene do danes ohranjene funkcije pri ziljskem štehanju pa je tudi pomembna kulturna dediščina. Prav tako pomembna kulturna dediščina je tehnika priprave ziljske noše, ki jo Ziljanke in Ziljani prenašajo

iz roda v rod in s tem pripomorejo, da ziljska noša ostaja dediščina in paša za oči.

Ključni element za nadaljevanje tradicije je njeno upoštevanje. Razstava o tržaški noši je priča spoštljivega odnosa do tradicij, ki je temelj za njeno ohranitev tudi v 21. stoletju.

Viri in literatura

KOŠUTA, Marta: *Tržaška noša in njena vezena*. Trst: Založba Devin, 1997.

KOŠUTA, Marta in Silva Perčič-Lovrenčič: *Kadar v nošo se oblečem: Priročnik*. Salež: Kulturno društvo Rdeča zvezda, 1997.

KOŠUTA, Marta: *Križ od noše do noše*. Križ pri Trstu: Slovensko kulturno društvo Vesna, 2003.

KOŠUTA, Marta: *Ano lejšto je pasalo - o primorski noši v Škedenju*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2006.

Internetna vira

Internetni vir 1: Janja Žagar: Nosile so se ko cesarica: Uvodne misli ob razstavi; <http://www.etno-muzej.si/sl/obcasne-razstave/nosile-so-se-ko-cesarica>, 3. 5. 2013.

Internetni vir 2: Slovenski etnografski muzej: Nosile so se ko cesarica: Zloženska razstave; <http://www.etno-muzej.si/sl/obcasne-razstave/nosile-so-se-ko-cesarica>, 3. 5. 2013.

ZAMOLČANI 97. POLK NA RAZSTAVI DRUŠTVA HERMADA Trnovca nad Trstom, 8. avgust–27. oktober 2013

Med 8. avgustom in 27. oktobrom 2013 je bila v Umetnostno kulturnem centru Škerk v Trnovci/Ternova Piccola v občini Devin-Nabrežina (le dober kilometer od mejnega prehoda Gorijsko pri Komnu) odprta zanimiva razstava z naslovom: Prva svetovna vojna pri nas – zamolčani. Pobudnik in glavni organizator razstave je bil nepopustljivi borec za pravice Slovencev v Italiji, devetdesetletni odvetnik in dolga leta aktiven politik, Jože Škerk, ki je po vrsti predstavitev uglednih (predvsem) slovenskih likovnih umetnikov v svoji, na Krasu največji galeriji, že lani pripravil razstavo o uničujočih posledicah italijanskega topniškega obstreljevanja ciljev v zaledju fronte. Poudaril je načrtno uničevanje pretežno slovenskih vasi na Krasu, v katerih ni bilo objektov strateškega pomena, so pa bile granate, kot je prepričan Škerk, namenjene ustrahovanju civilnega prebivalstva.

Skoraj vsaka vojna ali velika družbena sprememba ima svoje »zamolčane« – posameznike in skupine, katerim je bila »v imenu višjih ciljev« ali v izbruhu maščevalnega besa prizadejana krivica, ki pa je odgovorni zanje nočejo priznati in se soočiti s posledicami. Namesto tega naredijo vse, da bi svoja grozodejstva prikrili in izbrisali iz zavesti in spomina. Tistega, kar se »ni zgodilo«, ni treba obžalovati in popravljati.

Ena od žrtev »zarote molka« je bila do nedavnega tudi usoda 97. K. u. K. regimenta – 97. cesarsko-kraljevega pehotnega polka z domicilom v Trstu. Njegovo moštvo so poleg Tržančanov – Italijanov, Slovencev in drugih – sestavljali naborniki iz širšega zaledja mesta, tudi Posočja in Istre, torej predvsem Slovenci in istrski Hrvati. Ta enota je bila leta 1914 poslana v Galicijo, naslednje leto ustanovljeni 10. bataljon pa na soško fronto. Tako so se Italijani v avstrijskih uniformah spopadali s svojimi rojaki, ki so si prizadevali zasesti – sami so verjeli, da »osvoboditi« – Gorico, Trst, Istro in še čim več drugih ozemelj s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, ki so po dolgotrajnih vojnah z združujočo se Italijo še bila podložna habsburškemu žezlu, Italijani pa so jih terjali zase kot nagrado za prestop na stran antantnih sil v vojni. Za Italijo, zmagovalko na njihovi strani, so bili vsi rojaki, ki so se iz različnih razlogov – predvsem se niso mogli izogniti mobilizaciji – bojevali na nasprotni strani, izdajalci. Nad nekdanjimi nasprotniki v avstrijskih uniformah, med njimi tudi nad Slovenci in drugimi, ki so jim prišli v roke, so se nadvse nečloveško znesli. Več tisoč so jih, kot je Jože Škerk zaupal uglednemu časnikarju, deportirali na otoček Asinara severno od Sardinije in jih tam dobesedno izstradali do smrti! Ribiči, ki »izdajalcem« niso

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net